

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, Jan.-Dec. 2021, P.

☆ پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری-دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 5

تصوف تے لوک ادب**Abstract**

Several themes of mysticism in the folk literature.
Various themes and topics creep into the folk literature only when those become privileged enough to be accepted by the general society and people at large. The mystic consciousness has been an important component of the Indus Valley culture. Even in the pre Islamic period, the Indus Valley had already produced the adequate material on the spiritual aspect of human life. The author has focused on the significance of spiritual guide in the Punjabi literature and the impact of Sufi thought on life and subsequently on the folk literature. The symbol of spinning wheel and its spiritual meaning , the folk stories and metaphors inspired from sufism and the value system based on Sufi ethics have been analysed in depth and presented in a coherent manner. The bottom line of the author is

that themes and topics first gain popularity at the level of people and subsequently become a part of the folk literature.

پنجابی لوک ادب تے صوفیانہ ادب دا الپس وچ دوہرا سا ننگا اے۔ وادی سندھ دے واسیاں کان تصوف اوپرانا ہی۔ استیجھے ویدانتی سوجھ توں پیر مہر علی شاہ تیکر کئی لہراں ابھریاں جہناں داٹھہ اپنے اندرون صاف رکھن تے اُچیاں اخلاقی قدراں دا درس دیوناہا۔ ویدانت، بدھ مت، بھگتی ناتھ، اسماعیلی، چشتی، سہروردی تے قادری فکر اپنی سمکالی دھارا نال لکرائندی تے لاجھ چمکدی اگے نوں ودھدی گئی۔ صوفیانہ وچار کوئی ”خواص“ دی شے ناہن، جہناں نوں عام لوکاں توں اوہلے رکھ کے وچاریا جاندے تے نہ ہی شاعر ”تصوف برائے شعر گفتن خوب است“ واسطے شاعری کردا۔ رب نال پریت تے لوک بھلے دا اچھا ویہار بنیا کہ ہزاراں سالوں دی تہذیبی روایت ایہدا مومنہ بولد اثبوت اے۔ ہزاراں ورہیاں دے شاندار فکری پچھوکر ڈاسٹہ ایہہ نکلیا کہ تصوف عوامی قدر بن گیا کسے آجڑی، کامے، نمائے نے من اندر جھاتی ماری تے اوہنوں ہر پاسے اللہ والی تاری وجدی دی۔ استیجھے بھائی گورویاں روحانی راہنمادی پہلے وی اُچری تھیاں، پر مسلمان صوفیاں راہیں استیجھے مرشد تے پیر دے سبد پرچلت ہوئے تے صوفی سلسلیاں دی اچھی لڑی ہوند وچ آئی جہناں دا اثر عام لوکاں دے مناں تیکر ہويا۔ چنھاں دریا دے وسیب نوں تاں فقیراں تے عاشقاں دا دریا آکھیا گیا او تھے چپے چپے اُتے صوفیاں دیاں درگا ہواں دسدیاں نیں۔ ہر ٹاہری دا اپنا مرشد اے چنے اوہناں نوں مسلمان کیتا یاں اوہناں دے وڈے اندر باطن نوں مانجن دی چنگ جی۔ ٹاہری دا ایہہ مرشد اوکھے ویلے بوڑھڑا تے اپنے مریداں دے کپریں پھیریاں نوں دھکدا۔ یارھویں والی سرکار، بہاؤ الدین زکریا ملتانی، حضرت شاہ اسماعیل بخاری، بابا فرید، سخی سرور تے سینکڑے ہور ناواں نال اچھا کئی کرامتاں جڑیاں نیں، جہناں اوکھے ویلے اپنے مریداں دی بانہہ پھڑکے لچ پالی۔ 1857ء دی جنگ آزادی بارے اک لوک کہانی وچ لکھیا اے:

”مہر مراد آہدا ہوندا ہا: محمد خان داوی کوئی گناہ نہیں۔ میں آپ خواب اچ ڈٹھا ہے بھئی دو بیڑیاں دے وچ ہائیں۔ ہک دے وچ کھرل تے وٹو ہائیں تے ہک دے وچ اسیں ہائیں ترہانے قتیانے۔ دو آں بیڑیاں نوں پانی پوندا آ وندا ہے۔ ہک پھکیر لگا آیا ہے ساڑھی الا، سروں کوناتے لما جیہا۔ اوس آن کے ہتھ چاں گھتیا ہے، جیہڑی بیڑی دے وچ کھرل تے وٹو ہائیں۔ چھک کے لے کے کدھی ا لے ٹر پیا ہے۔ میں وی اوہنوں لکریا۔“ کیہ پھکیر! اساڈے نال وی کجھ

کریں۔“ اوس آکھیا ”میں تاں پیر ہاں شیخ سہاگل اپنے مریداں نوں لے جانا
ہاں تے تسیں وی اپنے پیر نوں سدلیو۔“ اوہناں نوں تاں شیخ سہاگل لے
گیا۔“ (1)

ایس مددکارن قبیلے دی دھڑکان ای ناہی مرشد نوں سوریا جانداسگوں اندروی سوڑتے ذاتی خواہشاں وی ولایاں
دے درتے لے جاندیاں۔ قادریاں دی درگاہ اتے اک جٹی دی فریاد ہر پنجابی جاند اے:
حجرے شاہ مقیم دے، اک جٹی عرض کرے
بکرا دینی آں پیر دا، میرے سردا سائیں مرے
بچ ست مرن گواڈھناں، رہندیاں نوں تاپ چڑھے
کتی مرے فقیر دی، جیہڑی ٹوں ٹوں نت کرے
ہٹی سڑے کراڑ دی، جتھے ڈیوانت بلے
گلیاں ہوون سنجیاں، وچ مرزا یار پھرے (2)

مرشد دی ماننانت جیون تے روز مرے دا حصہ بن گئی۔ ہفتے دے ستاں دناں وچوں اک دیہاڑ بدھ دے ناویں
اے تے سوموار پیراں دا وار بن گیا۔ فجر نور پیر دا ویلا آکھیا گیا۔ تصوف وچ فقر دا اچا مقام اے۔ شیخ ابوسعید، جنید بغدادی، علی
ہجویری تے سلطان باہوہوراں کول فقر دیاں بخشاں ملدیاں ہن تے اوہناں فقر نوں رب دی حضور دا اچیرا مقام دسیا اے۔
ایہناں عظیم صوفیاں نے اپنے روحانی درجیاں راہیں جیہڑے سٹے کڈھے تے اپنے مانتواں نوں ایہدی تعلیم دتی، اوہ پنجابی
جیون وچ اُچی قدر بن کے ابھری۔ اللہ والیاں نے فقر دے جیہڑے نتارے کیتے اوہ اک اکھان وچ انج نیں:

حد لنگھے اولیاء بے حد لنگھے پیر
حد بے حد دوویں لنگھے اوس دا ناں فقیر (3)

پنجابی وچ فقیر زرا نظری بخشاں دا حصہ نہیں بنیا سگوں ایہدا جیون دے ورتارے نال ڈونگھارشتہ ہے۔ جدوں انسان
دی قسمت اوہدا ساتھ چھڈ جاندی اے تاں اوہ فقیراں نال کھیہنا شروع کر دیندا اے اخیر اوہ درگا ہواں دھڑکار یا جاند اے۔
اک ڈھولے وچ ایہدا اویر وانج اے:

راٹھاں دے دینہہ جنابوں جاوَن تاں اوہ پھکیراں نال جھگڑیندن
سپ نوں موت آوے تاں اوہ نکل آوندا ہے راہ تے (4)

اُچیریاں صوفیانہ موضوعاں دا ویروالوک ادب وچ سچ سبھا لہجہ جاندا اے تے ایہناں توں صاف دکھالی دیندا اے کہ تصوف دی تعلیم ایہتوں دے واسیاں دے جیون دا اک انکھڑواں انگ اے۔ پنجابی دے کلاسیکی ادب وچ علامتی نظام دی اچیری تھیں اے تے خاص طور اُتے چرنے دی علامت مڈھلی حیثیت رکھدی اے۔ وادی سندھ ہمیشہ کپاہ دا مرکزی رہی اے۔ کپاہ چکن، ولین، تنن، پنجن تے پھیر پونیاں بنا کے چرنے اُتے کتن دا عمل ویداں توں لے کے اجو کے پنجابی ادب تیکر دکھالی دیندا اے۔ صوفیاں نے انسانی وجود نوں چرنے دی علامت راہیں بیانیا۔ ایس وجود دے چرنے اُتے جوکتیا گیا اوہی اوڑک عملاں دی گھڑی وچ بچھنا اے۔ شاہ حسین تے بلھے شاہ کول ایس علامت دا ورتار عام دسد اے تے اوہناں دے اثر پٹھ کئی شاعر اپنے کلا دا حصہ بن کے پگے۔ چرنے دی ایس علامت داسراوی لوک ادب وچوں ملدا اے۔ پنجابی دے اجیہے ڈھولے جہناں وچ صوفیانہ موضوعاں نوں بیانیا گیا اے ”معرفت دے ڈھولے“ سدیندے ہن۔ ایہناں ڈھولیاں وچ چرنے اُتے کتن دا پورا علامتی نظام ملدا اے کہ کیوں ایس جسم اُتے چنگے عمل کر کے عملاں دی کچھی بھرنی اے:

گھوک او سوہنا رنگلا، من دیاں لاہ کے رڈیاں
تینوں کارگر سوہنے چا گھڑیا، کئی عزتاں دے کے وڈیاں (5)

ہر ویلے پیا وہو میرا رنگلا چرنہ
تینوں کارگر اے جوڑ بنایا، کیڈا پھیریا نیں ہتھ صفائی دا (6)

لوک ادب وچ چرنے نوں انسانی وجود دی مثال دے کے انسان نوں چنگے عمل اُتے پریرن دیاں ونگیاں کئی لوک صفاں وچ ویکھیاں جاسکدیاں ہن۔ پنجابی دیاں رومانوی داستاناں پنجابی ادب دی عظمت دا نشان ہن۔ ہیر رانجھا، مرزا صاحبان، سسی پنوں، سوہنی مہینوال تے ڈھول سی دیاں کہانیاں ہزاراں ورھیاں توں لوکائی وچ پرچلت ہان۔ لوک کہانیاں نوں فن دا حصہ بنا کے کلاسیک دے درجے تیکر اپڑایا۔ صوفی شاعراں کول ہیر، رانجھا، سسی، پنوں تے مہینوال وغیرہ رب تے ساک دی علامت راہیں اُگھڑے تے پنجابی دی صوفیانہ شاعری دا مڈھلا استعارہ بن گئے۔ صوفیاں نے لوک کہانیاں دیاں رمزاں نوں ای حقیقت نال جوڑ کے بیانیا۔ ہیر رانجھیاں سوہنی مہینوال دی کہانی وچ دوویں ہیر و مچھیں چار دے ہن تے لوکاں دے من بھانے پاتر ہن۔ ایسے پریت دا صدقہ لوک ادب دی صنف ماہیا اے۔ رانجھا تے مہینوال عشق حقیقی دا استعارہ بن کے نچرے ہن:

آوے رانجھا! میرے حال دا
اللہ! سارے پتن کھیریاں ونج ملے

میرا رانجھا کیہڑا
 کائی آکھوون میرا رانجھا کیہڑے پتن
 اللہ! پاڈولی چلے مینوں کیہڑے
 میں تاں بھٹھ کیہڑیاں نوں گھتاں (7)

صوفیانہ شاعری علامتاں دا بھریا بھنڈار ہے تاں رومانی داستاناں عظیم تمثیلاں دا شاہکار ہن۔ تمثیلی انداز لوک ادب وچوں پنکڑ کے داستاناں دا حصہ بنیا۔ داستاناں راہیں لوک ادب دی امیری دا انگ بنیا ہے، پکی تھتھی گل اے کہ لوک کہانیاں وچ وی تصوف نوں تمثیل راہیں بیان دی ریت رہی اے۔ تصوف دی روح اجیہاں اخلاقی قدراں ہن جیہڑیاں انسان نوں مادی خواہشاں حسد، حرص، ہوس، تکبر، لالچ، لوبھ، ہنکار تے کروڑھ توں ورجدیاں ہن تے ذکر، فکر، توکل، ترس، سخاوت، سیوا، تقدیر تے لوک بھلے ول پریردیاں ہن۔ پنجابی لوک ادب ایہناں موضوعاں دا انملا خزانہ اے:

کوئی اوٹھ قطارے نیں
 روزی سوہنارب دیسی کیوں وطن و سارے نیں (8)

چٹی وے لوئی ماہیا
 رب دیاں لکھتاں تے جاندی پیش نہ کوئی ماہیا (9)

تصوف وادی سندھ وچ جیون دی اُچی قدر بن کے متریا۔ صوفیاں نے خلقت نوں سچے سائیں والی پریت راہی پایا۔ اوہناں لوک بولی وچ سد یو یاں قدراں دا پرچار کیتا تے لوک ریت نے ایہنوں سانجھ لیا۔ لوک ادب صوفیانہ تعلیمات تے روحانی قدراں دا موضوع بنیا۔ کلاسیکی شاعراں ایسے لوک مانتا نوں ویکھدیاں اپنی کلا دا حصہ بنا کے ایہنوں عظمت بخشی۔ اوہناں لوک بھلے تے ربی پریت دا اجیہا ٹانگا لایا کہ اوہناں دی شاعری لوک مناں اُتے راج کرن لگی۔ اوہناں دیاں ٹاویاں ٹاویاں تکان اکھاناں وانگوں پرچلت ہوئیاں۔ تصوف، لوک ادب تے کلاسیکی ادب اجیہا تر وڈھ (تکون) ہے جیہڑا پنجابی جیون وچ رچیا ہویا اے۔

حوالے

- 1 سعید بھٹا، ناہر کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2017ء، ص 45-46
- 2 سعید بھٹا، کمال کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2006ء، ص 26
- 3 اسلم رانا، ڈاکٹر، پنجابی لوک ادب اُتے اسلامی اثرات، سانجھ وچار (مرتبہ) سعید بھٹا، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 53
- 4 سعید بھٹا، بار کہانی، لاہور: سانجھ پبلی کیشنز، 2011ء، ص 131
- 5 سعید بھٹا، چن چنھاں دے، لاہور: پنجنڈا کیڈمی، 1990ء، ص 100
- 6 شارب، بار دے ڈھولے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 266
- 7 افضل پرویز، لوک گیتاں وچ پنجاب دامہاندر، سانجھ وچار (مرتبہ) سعید بھٹا، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 30
- 8 اسلم رانا، ڈاکٹر، ص 46
- 9 شارب، پروفیسر، ماہیا، سانجھ وچار (مرتبہ) سعید بھٹا، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 146